

ПЕТАР КОЧИЋ

Доста се често чује, кад је реч о Кочићу, извесна бојазан за његову савременост. Вели се: политичко стање у Босни промењено је; друштвено и економско стање босанског тежака промењено је; отишли су бестрага рајински терети од оба зулума, крвавог турског и сухог аустријског; нема више харача и мирије, ни царског глобљења за облицу дрвета; нема босанске регimente и Граца, босанског гробља; нестали су "палиграфи", "земљана влада" и "главати господини". Полако дакле, вели се, бледеће велики део Кочићева дела, све оно што је у кочићеву делу историја, што је Косово, па турска и аустријска суданија.

По таквом мишљењу творевина Кочићева била би заиста врло великим делом од карактера повремениог, више историјског него чисто уметничког. Намеће се дакле питање Кочића уметника, Кочића увек савременог писца.

Кочић и кочићевштина, сведени на чисто идеолошко, могли би се приказати у једној лепој монографији о патриотизму. У оквиру те монографије поставила би се следећа схема питања и одговора. Прво, шта претставља Кочић расним бићем својим? Претставља традицију, српско име, косовски завет у смислу закопане народне праве и продужене трагедије. Друго, шта претставља Кочић личношћу својом? Претставља жарку љубав према завицају и њеном тежаку, према "Крајини љутој" и "Босни, земљи племенитој и честитој". Треће, шта је и какав је Кочићев лични живот? Нема га, јер га нема борбени босански патриот. Шта је, у вези са

том схемом писао Кочић? Писао је искључиво то троје: чежњу за слободом и правдом; патриотизам српски и босански; и људе без личног живота, "силину и пасјалук", ђуди и нарави оних који занемарују и газе личне животе.

Су чим од тога трога је дело Кочићево савремено сада и даље и даље, и шта је у том савременом делу од најбоље уметничке вредности?

Косово, нити је престало нити је нестало, нити ће икада док је нас. Не почиње оно од кнеза Лазара, него још раније. Немањин брат Тихомир претрпео је пораз на Косову када је, с помоћу Грка, покушавао да врати престо који му је Немања преотео био. Од тога Тихомира, од кнеза Лазара и Мурата, преко разних устанака, преко владарских напора Његошевих и његове поезије, преко Куманова, преко поезије Ракићеве, преко Младе Босне и сарајевског Видов-дана, преко Албаније и Кајмакчалана, преко средњовековне наше уметности, преко Мештровића - оно, Косово, живи и живеће и сутра и прекосутра, иако увек као нешто друго и треће, политичко, културно, уметничко, научно. Косово, то је све већа и већа сума истина с којима се ми држимо и у нечем битном не мењамо. Као што латинске државе још од древног Рима повлаче своје *mos, ius, fas*, то јест, вољу, правицу, и наредбе од људи и по божјем и моралном закону, тако ми и држава наша носимо наслеђе косовско даље кроз разне савремене догађаје, али увек са везаношћу за нешто што је древно косовски елеменат у нашим природама и опредељењу.

А туга над Босном и над босанским тежаком, зар није исто то, део оног што је започело на Косову у смислу

материалном и духовном, део турског владања. И аустријско владање је Косово, јер се Аустрија надовезивала на Турску и док је Турска била јака и кад је у болесној Турској плануо младотурски покрет, па се Аустрија поплашила препорођаја Турске и можда договора са Србима. Аустрија је, сасвим као раније Турска, притиснула била цело српство. Зна се, године 1885-те, у један мах је изгледало као да ће млада Србија поделити судбину Босне, ући некако под власт, па можда и у границе Аустрије. А у Босни се Аустрија, баш као и Турци, осећала боље но игде. Године 1893-ће, лист „*Illustrierte Zeitung*“ донео је ново име за Босну: „*Neu Oesterreich*“. Кочић је после вратио ту љубазност и крстио од своје стране новим именом Аустрију и Турску: Биринђи и Инђинђи. У Староставној књизи Симеуна Ђака писао је ове редове. Од неке године "завладаће Биринђи у Босни, у срцу и снази србског отечества, и настаће у земљи превртанија и друга суданија". Па даље: "Инђинђи, кад се почео силазити са пријестола, запео је ћурчином за златан ексер, и није могао саћи; а Биринђи, кад се пео, стао је Инђинђи ногом на подрпану лисичју ћурчину, те се није могао попети". Та једна на друга успета опачина покрила је цело српство баш као некада Косово, све до последњег по реду Косова 1912-те. Са тада обновљеном косовском идејом дигле се младе снаге у Босни. И опет са том идејом ушле су српске армије у рат 1914-те године.

Ето дакле Косово непролазно, у једном лугом ланцу који се не кида, само што с временом увек у нешто друго вуче.

Патриотска директива у Кочићеву делу израз је

једне особите страсти: да се памти све што је било, да се ништа не заборави, иначе народ губи прошлост и историју, и губи себе. Уметност, поезија, то је можда уопште особит напор да се памти; а епска поезија је само то. Епске творевине дижу се стога изнад временске уметности. Дело Кочићево безмало у целини својој има историјску директиву, и епског је карактера. Његови босански горштаци имају личних обележја, али су ипак израз једног колективног менталитета и херојства. То су људи који заборављају личне животе, живе надневни над опште народним страдањем и чемером, над тужним ликом своје мучне земље. Људи који тако рећи не спавају. Беху то људи ћутања и неповерења, наглине; људи ракије и њених испарења која увеличавају стварност; људи ноћних разговора; очеви стармале деце и другови горких шалција; људи узбуђених машта и "силине и пасјалука".

Над је Кочић писао "силаина и пасјалук" добро јем знао шта каже, знао и по себи и по Босанцима својим. Кроз писање Кочићево сви смо познали те чудаке патриоте босанске који не траже за своје чужње еквивалент у спољашњем свету; који проводе живот не сагледајући ни сенку неког испуњеног идеала. Кочић је свој борбени самопрегор истоветео са кретањем у животу целе Босне, хероизирао Босну, изазвао на површину оно нешто отмено чега има у сваком облику босанског живота, па и у облику националних борби. Зрели људи су трпели гоњења са лепотом младићких ставова; а највећу националну жртву Босне дала су нејака и чиста деца. Они који су живели с оне стране Саве знају добро да је сама Аустрија осећала чари босанске; може се

рећи да је Аустрија била заљубљена у несрећну своју провинцију, и бранила је од мађарске похлепе с љубомором и љубоморним страхом.

Кочић је био национални песник и национални политички борац. Он је трибун и врста гуслара. Био је бунтовник и робијаш. Био је лукав и наиван. Од свега тога има трагова у његову стварању. Он је волео народно предање и своју земљу и с политичком памету и с романтичким срцем. Од тога укрштања има много трагова у његову делу. Политичко обрачунавање понекад је сметало творачкој машти. Сетите се познате драмске скице Јазавац пред судом. Давида Штрпца је Кочић приповедач видео у причи. И боље би било да је Давид прича постао. Причу као такву разбила је заједљива машта и потреба освете и ударца Кочића политичара. Кочић политичар је као у неки тврд бич усукao причу, усукao је у један дуг сатирички сценски монолог, сјајан местимично, али прескупо плаћен жртвованом причом, драгоцен типом једне репрезентативне новеле, типом босанског тежака који се не зове бадава Давид Штрбац. У Давиду се десило тачно оно што и у Кочићу: једно болно срце, које ће на крају пропиштати стилем поетским, пустило је испред себе језик стила памфлетског.

Наравно, и срећом, преовлађивала је код Кочића писца његова велика романтика. Од чега је долазила велика романтика тога човека кога је чулност жмарила и харала? Долазила је од жарког патриотизма његова, од бола над другима, не од пожуде своје и за себе. Велика романтика Кочићева, то су оне његове приче које је инспирисала Босна мистичких мушких снага. Ту жена нема. А иначе, све-

једно је да ли је реч о босанском сељаку, босанском бику, босанском годишњем времену или планини. Чувена је кратка прича о бику Јаблану који се спрема за борбу с царским биком. Чобанче Јабланово меша своје енергије и своје срце са срцем животиње. Чувена је можда најпесимистичнија прича Кочићева У међави, где се страхота планинске зиме персонификује демонски, постаје зао бог босански. Преко таквих прича је Кочић истерао до чисте поезије, до онога што је рађено са сублимираним патриотизмом духа, до онога што је увек савремено.

У најбољим причама Кочићевим доминирају крупне, епске, мушке фигуре. Човек-орлушина, тежак као камен, доследан и веран до лудила. Или противност од тога, али опет портре густих уљаних боја: човек покретан као алкохол, који машта славне стваре стојећи усред јадила живота; који са мушки раскалашном ведрином лаже, дочарава илузије, меша неприкосновену прошлост са комедијом садашњице. То су фигуре ванредних уметничких тоналитета, јер је једна сва тамна, а друга сва фосфоресцира. Једно је мрачајски прото, у краткој причи под таквим насловом; а друго је, у низу пет повезаних прича, буфонски јунак Симеун, Симендаш, ђак од манастира Гомјенице на Крајини Љутој. Трећи међ њима, нарочито ако се замисли ван позоришта, у причи, Давид Штрбац, адвокатски мозак сељака босанског, који је измислио да тужи за крађу јазавца, и приреди, у аустријском суду, строги испит над мизеријом "високославне и високославних истих". Те три фигуре стоје, и стајаће, видљиве, руком опипљиве, ословљиве. Телом својим додирују наша тела, и пошто нам прођу кроз душу

уселе нам се за трајно остајање у памћење.

Кажу људи који су Кочића ближе знали, да је био приближно онако чулан како је своју планинску младеж приказивао у врсти прозних песама: да с пролећа "провичу" и јуре у гору да љубав нађу. И кажу ти исти људи да је Кочић и сам био "врлетан" и "ношкаст", пун људи, понекад локализовано каприциозан, понекад сав разоран, доста тежак човек. Шта је од тога двога више носило Кочића творца: чулна страственост, или комплекс планинског босанског карактера који се носи с јавним животом? Речено је већ да је љубавних мотива код Кочића сасвим мало. У првој његовој причи, Туба (1901), онај део у којем је љубавна повест, и краћи је и сасвим је слаб. А чим је дошло до сцене сељачког збора и разговора, развило се нешто самостално, јачина скочила, и као кад се на тињавину баци сухо грање, почело је да пламти, греје, дише, пева. Од тог првог свог искуства Кочић као да сам себе упознаје и прелама. Сем оних потпуно неиндивидуалисаних жена у прозним песмама, другим речима сем једне једине Мргуде (Мргуда) нигде више жене, ни романтичне љубави или сексуалног проблема.

Мргуда је биће индивидуално, а прича о њој јака, страсна, кратка и нагла као врисак. Мргуда је право кочићевско чељаде на женској страни. Потезе као рогата. Пита свога драгана горопадно страсно: "Оћеш душе? А у чему је душа? Је л' у крви?" - "Ето ти душе!" - крв шикну и рана (од ножа) се разврати". Али ова прича Кочићева са женом-јунакињом биће и последња таква. То је један од парадокса босанске тврдине, опорине, стидљивости, горштачког а-

скетства, пасјалука и ината - у Кочићу, и у његовим фигурама. У Босни је мушки принцип на челу живота, и љубавне историје се догађају, али нису велики проблеми. Има мушкараца, нема љубавника. Има љубави, луде, дивље, а нема љубавника. Ахмед Мурадбеговић је још јаче од Кочића приказао тај чисто физички, "црни севдах". "Урла од страсти као да би вука с јањетом на губици пустио да прође кроз махале".

Чињеница да Кочић, млад човек од двадесет и неколико година, човек великог темперамента и песник, да он брише из своје уметности жену, та чињеница испољава важну околност. Ону већ поменућу да Кочић занемарује и свој и туђе личне животе, и везује се дефинитивно за живот Босне. Испољава се тиме основна црта Кочићева карактера: да је он човек једне реалности. Босна ће бити и остати за Кочића творца и земља и жена, и наука и уметност, његов разум и инстинкт, његова племенитост и његов инат. И Кочићеве људи су јунаци једне реалности. Ти људи, били какви били, тамни, сухи, без изнутрице, какав се види мрачајски прото; или са изнутрином у коју се једнако ракија лева, као Симеун ђак; свакако људи који, као у бајци, живе без новаца али са идеалом - ти људи једне реалности јесу суштина Кочићеве Босне и његове уметности. Одговарају ли ти људи стварности? У годинама недавно прошлости било је за то доказа више но доста. Нико од младе Босне није изневерио, јер су сви унапред бацили били личне животе. Атентатор кроз године мука за једну реч не мења исказ пред судом, јер је унапред бацио био лични живот. Осуђеник остаје на белом хлебу годину дана, и миран

је, јер је унапред бацио био свој живот. Ти херметички затворени животи људи који су се монашки запитивали у једну реалност, то је била величанствена стварност Босне и Херцеговине кроз много борбених година. То су били духови велики у области господарења над собом, над телом и душом својом. Над прегледате фотографије тих људи, ви видите да се сва плот на њима спекла и сасушила.

Године 1904-те читао је Кочић свога Јазавца у Београду, у сали Коларчевој, за корист Кола српских сестара. У београдском листу тога доба читамо: да је дошао "приличан број посетилаца"; па даље: "на овом часу није било ни једног новинара"; па даље: "бида је српска интелегентна публика (не аристократија)". О самом комаду нема ни речи, ни похвалне ни покудне. Зашто? Свакако из разних разлога; али можда и зато што сатирична литература није најбоље што је Кочић давао. Кочић није био сатиричар, иако је био духовит. Он је био огорчен више с болом него с гневом. Човек са култом бола и етиком и естетиком бола, није заправо сатиричар. Сви смо видели на сцени Давида Штрица са његовим јолпазом јазавцем пред аустријским судом. Једнако се дешавају неспоразуми и карамболи, али понајвише због наказног језика и стила званичне Босне. Давид, кад узме реч, а узима је једнако, епски је опширан. Он је сјајан и дирљив наизменично, али правог позоришта нема, јер су све остале личности само статисти. Пренемагање, шеретлук и иронија Давидова враћају се натраг у њега, јер делују само кроз његову досетљиву реч, кроз прецизан језик, а не кроз неке сударе правог сценског карактера, Кочић није дао претставницима Аустрије неки деспотски став, није до-

нео на позорницу душманина Швабу. Ти Аустријанци су нени индиферентни ђалови, и статирају око великог монолога Давидова. Кочић није био драмски писац. Патриотска узбуђеност, која је добра за епска кретања, није добра за позориште. Јазавец се и завршује не драмски него мелодрамски; Давид се заплаче и говори ону познату: "господини моји, у мени има милијун срца и језика, и ја сам данас плак'о испред милијун душа".

Суданија, врло је слична Јазавцу: апсеници играју аустријски суд, и кроз бескрајна понављања масакрирају језик, параграфе, канцеларијски стил. Те ствари Кочићеве вреде оним у себи што је приповедачко: пластичним сељачким типовима које је формирала окупација, и који се оцртавају кроз снажну реч, кроз један чудесан језик који погађа читаоца кроз свих пет чула његових. Да Кочић није био сатиричар и памфлетист, то доказују, у тадашњим новинама, његови озбиљни, врло мирни чланци; а у причи, околност да Кочић није заоштравао противности, није бруталисао супротности. Није никада описао беговски раскош или инат; није израдио неког Немца душманина; није обрадио ни неког српског феудалца и његов изоловани живот над сиромашним светом. С друге стране, није описивао тешке радове сељака, њихове обичаје, њихове усмене законе. Чак се личним описом мало заносио: ни карикатура аустријског типа, ни идеализација домаћег типа није га мамила. И кад се ретко јави лични опис, сумаран је. "Владика нареди да му дође Ситвук. Кад се помоли Ситвук од Крагујевце - јадна мајко! - сав се крши у срми и под пусатом, једна му ногавица од чакшира зелена, друга црвена, а за њим штекти

и пишти седамдесеторо вижлади". Један француски покрајински писац метнуо је на чело своје књиге: "Ко не зна за бео лук, за сир шаброл и за зејтин од ораха, нека одмах затвори ову књигу". Кочић не да није описивао јела, него, како смо видели, ни врло важне ствари, са којима би једна страна у причи одмах добила, а друга изгубила бар половину ситуације. Кочић је писао душе, душе по земљи босанској, јер је писао из најјачег, тако рећи мистично националног настројења. Писао је као да пише књигу староставну, а не сатиру и памфлет савремени.

Све дело Кочићево је историја душа. Над сељаку неправедно оцењују берићет, он се с почетка брани како би се бранило свако тело, па онда избаци душу на мегдан и одлучи: "Носи, носи све! нека царевина не пропаше, а ја ћу штап у шаке, торбу на раме, па у бијели свијет". Кочић лично, с душом је својом на попришту. "Робовао сам савјесно и беспријекорно, без жаљења и роптања на судбину" - пише он у једном писму. А чувени говор његов у сабору о аграрном питању и откупџињама, иако је пун аргумената и цифара, јесте пре свега крик душе за понижене и увређене. Кочићев је дух, и његов печат, стајао и на целом сабору. Рад и слика тога сабора, пред оне чудне, ако би се смело рећи метафизичке политичке догађаје, били су пуни нечег душевно страдалног а не политички затрованог, премда је било и тога, и не мало. Читамо извештаје са тих седница у тадашњој Кочићевој Отаџбини и у Мусава-ту, листу муслимана који су се борили заједно са Србима. Мало мало, па празан стубац, забрањен текст; мало мало, па велика смелост, која је ваљда хипнотисала и цензора.

Нешто психотично: час се Босанци плаше вешала, час се Аустрија боји Босанаца. Значиле су, и такве новине и онакве седнице, издиг на висину великог духовног судара. И заиста је напредовао сабор постепено у ону историјску седницу од 13 децембра 1913, кад су др. Њежић и Ато Шола прочитали изјаве, па онда, редом, стали излазити, њих двоје, па остали. Последњи је изишао В. Грђић довикнувши цитат из поезије, уосталом пророчку реч: Жари, пали, удбински диздару, док и твојој кули реда дође.

Кочићев свет који занемарује лични живот и одупире се душом а не телом - развио је у себи једну хладну, тврду, скоро нечовечну гордост, и служио се њом као активним и пасивним оружјем и против непријатеља и против пријатеља. Реч је о горштакима који су трпели два силна цара, две сасвим различите расе, а међу се се делили у три вере. Прва реакција гордости била је, у таквим приликама, искључивост, искључивост сваке врсте. Свет је живео лицем окренут гудурама и шумама, а наличјем свему осталом туђину, суседу, брату. Кочић пише: "Све је љуто, горопадно, и тврдоглаво на 'вој планини и испод ове планине. У нас је ријеткост питом и 'вамо покоран човјек". - "Мушко, женско, у љубави или у борби, све је горопадно и нагло". Занимљиво је да Кочић не каже "гордост", основну црту карактера; него гордост ситни у особине које су више елементи темперамента: љут, горопадан, тврдоглав. Има и то свој разлог. Увек пред туђином, увек зависан од оцене туђина и кад је добар и кад је зао, Босанац је намрзао да буде и добар и зао, крио какав је, правио се горим но што јесте. То су она стања када је пронос осетљив као опечено место,

па не трпи ни мелем. Част и понос постадоше за човека Босанца ствари тако скривене и метафизичке, да га је и сама пажња и частвовање дражило. Дивљао је кроз такву гордост и такав понос; и сродство и љубав су га мучили; плашио се сваког разнежавања, све више немео и усамљивао се. "Планинска су срца тврда, Боле своје, јаде своје, жеље своје не казују ниом, већ их носе у гроб собом".

Ту солидарну, унутра окренуту гордост осетила је и признала Аустрија, и запазио сваки странац путник. Име мале провинције Босне памтио је цео свет; оно се натурало и завојевачима и окупаторима. Турчин се волео звати босански Османлија; потурчењак се звао босански муслиман; туђин друге расе се звао босански куфераш. Само се Босна није звала друкчије до Босна. Кад је један енглески аутор писао о "словенским земљама" у Турској, европска критика је тражила Босну именом њеним.

Кочићеве сељаци у причама говоре о својој Босни са поносом који изазива. Каже један од њих Аустријанцу кад је овај признао да му је у Босни добро: "Оно, брате, богме да речеш да је рђаво, и није. То ми знамо. Ама баш да си тамо ост'о (одакле је дошао) не би се кај'о, јер, господине, курва је Босна! Мјере јој нема, па то ти је!" Карактеристичан је израз "мјере јој нема". Сељак ту оперише с васионским појмом који искључује свако поређење. Тај израз сведочи о једном сељачком идеализму који, не залазећи ни у шта материјално, у материјалном свом свету зна за највише и немерљиво. Сељак тај као да некако са врха света гледа своју земљу; његова земља чини му се прат свих даљина.

Мали босански свет Кочићева времена настављао је и волео из давнина уобичајене седељке крај манастирских котала за печење ракије. То су мушке седељке са мушким разговорима; седељке са пробањем и пијењем ракије, са разговорима "големи слободе". Ту се, као у некој чудној школи и биртији истовремено, понављало опет и опет оно што се не сме заборавити. "Еглендисало" се на мушки начин, с дебелим шалама, с бруталном искреношћу. Са седељки крај казана је Давид Штрбац сабрао све оно што му је развило снагу посматрања и ироније. "Ја нијесам Срб" - вели он. "Погледај ме, господине: мјерио сам се на два царска кантара, на турском кантару и на кантару овог нашег цара, па ни драм мање ни драм више од двадесет и пет ока. А кад се Срб у мени напири и надме, нема тог царског кантара на овом свијету који би ме мог'о измјерити". Крај казана је Давид сазнао да је поглавица Босне фон Апел ђорав, и тако је пред судом извео познату сцену: "О, чекај, љубим је, да је видим! А зар ђоравна наша Земљана Влада, год јој њезин! Зато нама, грдна рано, све ђораво иде у овој земљи!" Тај котао крај манастира био је као неки мали збор народни. Нешто старовремско струји из манастирске цркве са разлупаним прозорима; нешто од оне слатке примитивности кад је отаџбина значила, регби, ето такву једнодушну заједницу крај котла уз манастир Гомјеницу, задужбину Немањина. Пише Кочић: "То старинско вријеме нашим slabим и ојађеним душама мирише као увели босиљак и свето миро".

Бдење сељака, долазак калуђерских прилика у раси и дугој коси, мешање ракијске вође и тамјана, разговори

стариински, неки лепорек шалција чија лаж важи као истина - Кочић је од тога начинио једно централно збивање у својим причама. На једном месту поставља Кочић слику чудну, профану, вулгарну, а опет и језиву и свету, која би могла послужити за фреску иако не претставља друго до прилазак братије манастирске котлу. "На авлиском зиду више котла затрепери свјетлост од свијеће, па се заигра по котлу, док се и по нама не расу. Изнад олтара према ватри указа се Сопровија Лубурић Кнежопољац, проигуман од манастира Гомјенице, и Симеун Пејић Рудар, ђак од манастира Гомјенице. Огрнули некакве старе, лисицином постављене ћуркове, испријечили дугачке чибукве, па иду, и помало поспрћу, а ђаче пред њима носи дебелу воштану свијећу. - "Добро вече, ктитори и приложници сија свјатија обитељи и всего мира". - "Бог добро дао, оци наши ду'овни" - одазваше се сви и поскакаше на ноге". Шта је то? Пијанка или литија? театар или ноћно скупљање несрећног света? чување ракије или народног духа? Од свега тога понешто, и баш зато историја наша и истина наша. Јер, знамо, и најсветија историја била је некада профан живот, неред и тучава, нешто без чврсте скеле и јасног ритма, колекција портрета и сцена најлепших и најодвратнијих. И само негде дубоко кроз срца људи иде онај конац који везује у логику, па и у лепоту историјску, све, цркву и ракију, накресане оце и "ду'овност", казан и чување завета народног. И збиља, крај казана уз манастир Гомјеницу свршују се чуда: све српско постаје некако провинција Босне; сва Босна провинција манастира Гомјенице; а Гомјеница и Крајина љута провинција патриотског срца и пијане маште Симе-

уна ђака манастирског. Ту око котла расправљају људи о силама добра и зла, о божјој помоћи и народним дужностима. Изговарају сељаци с поштом дугачка имена калуђера и скачу пред њима на ноге, иако ће затим пити с њима ракију. Не гледају сељаци у братији братију, него манастир. И баш зато што виде пропадање манастира, негују сами собом тајанство цркве и значај старих задужбина. За наш свет је манастир одувек садржатељ мистичке силе, и име манастира је лично име. Баш као што су у давна времена људи замишљали мистичну силу у неком мачу, галији или сасуду, и надевали тим стварима лична имена.

Можда и Кочић сам много дугује седељкама пред подрумом манастира Гомјенице, где му је обудовљени отац био игуман, а он сам провео доста младих својих година. Можда је узнемирен и надахнут одлазио у своју собицу после еглена и шала. Можда је ту, из разних типова, из свога оца, па и себе сама, понабирао елементе за Давида, и за друга два своја бесмртна типа, мрачајског проту и Симеуна ђака. Тај прота је босански трпилац који се скаменио пошто је омрзнуо и себе и све остало, престао јести и пити. А Симеун је у личном животу не мање разрушен патриот, али са позивом да верује и воли, да крије ону своју душу из које цеди књигу староставну, док за свет око себе важи као шерет и пијаница, весељак и утешитељ. Прото и Симеун два су лика нашег народа: намрштени лик паћеника који је срце своје надживео; и мамурни лик народољупца, парадног разметљивца и лажљивца са живим и топлим срцем.

Мрачајски прото, то су десетак наштапманих странаца, али прото стоји пред нама у три простирања и баца

тамне сенке. Иде он чак и у четврту дименсију, јер та мрка прилика, завучена у самотно гнездо, помера на махове памећу и карактером. Прото је задивљао, сам пере и кува, храни две животиње које су му "сав род и сва сермија". Зури блесавим погледом пред себе, трза се, говори сам себи, смотава цигару, "отпуши неколико димова, па је по-вргне на брвни крај себе, гдје их је још једно десетак лежало, само мало отпушених". Никома не иде, никога не прима, никома не верује. Куне и мрзи, и пушку на готово држи, а једнако од нечега преза; а кад на прозору брвна-ре угледа лице једнога од двојице младића који вребају да виде проту, он се преплаши, унезвери: "Ко си ти? Шта сам ти крив?" Младићи некако уђу код проте; уђу да би били сведоци неколиких сцена од олуја и злоће. Прота грди и ружи све своје знанце, а нарочито деда и оца једнога од присутних младића. Грди све жене, "ћурђије". Истрчи у један мах у двориште и за ништа убије вољено псето. Исприча тобожњу бруталну освету над покојном попадијом. Кува каву, да би једном госту дао да пије а другом не дао и да би, чим је видео сумрак, отерао госте. Наводимо једну страницу:

- Ама, како сте ви ушли, да вас пас не опази и не залаје? Нећеш више ни залајати, Џибовина ти се мяса на Божић најела! - загрми, суну у собу, излете с пушком и, у трку, посрћући, изгуби се иза куће.

Пушка грмну, пас скикну.

- Тако! Кад проту не знаш чувати, који с тобом залогај братски дијели, а ти сад носи поздрав у паквао старом Џибукарди! О - о! Ама како су могли ући?! - чуди

се и, узбуђен, узнемирен, потресен до дна душе, хода по авлији, носећи у руци задимљену пушку. - Неко ми и звоно скине с авлијскије' врата! - врисну, упути се, духћући, вратима и стаде снажно теглити за дебео конопац, који ми нисмо ни опазили кад смо ушли. Конопац је био везан за кућни комјен.

Залупаше повелика, крупна, јасна звона, са свију прозора, врата, и са чађавог кућног комјена. Сва су звона вјешто била повезана једно за друго. Он стао, па љутито вуче за конопац, а звона циче, јече и потмуло се разлијежу.

Остави авлијска врата и стаде отварати стаје му-млајући нешто кроз зубе. Кадгод коју стају отвори, а звоно изнад врата цикне. Кад све обиђе, умири се мало, уђе у подрум и поче се разговарати с коњем који радосно зарза кад се врата отворише."

Оваквих фигура нема много у књижевности. Ништа мањи није прото од фигуре чувеног старца, горопадног манијана, Шатобријанова оца из Шатобријанових Мемоара с оне стране гроба. Шатобријан, да може, изненадио би се над нашим протом са дивљењем: Зар може још негде да има пасја-лука бесног старог бретонског виконта, и још негде да има перо које може што је његово, Шатобријаново, могло!

Шта је мрачајски прото? мизантроп? лудак? Стари свештеник је бесумње преврнуо у манију прогоњености, али њега су у младости стварно гонили Турци, једном умало не набили на колац, а после заиста припицали уз разбукталу ватру и на сунцу. Сем тога, никакве вајде од свега што је трпео! Можда је све што прото говори и ради, манијачки

гњев; а можда се од гордости прави безуман, над својим ужасним животом. Кад један од младића напомену старом да се зна да је много пропатио, прото дрекну: "Јесам. А шта је теби за тим? Што сам пропатио, не казујем свијету!" Прича о овом горостасном типу зато је тако кратка што се протине енергије не могу анализати. Психологија нема кључева за те снажне природе које из себе увеличавају све што их снађе. Понос претварају у порок гњева; гњев у само-мучење. Дивљим својим карактерима су против интелигенције у себи; интелигенцијом својом су против пријатеља и непријатеља око себе. За жену имају само чула; за земљу своју страст која је акутна и јетка као инат; а за непријатеља реч која трује и усмрћује. Реч Кочићева, реч Ринде Радуловића, реч Босне и Херцеговине могла је и може оно што каже један Мурадбеговићев јунак: "док не поцркате од иједа у ријечима". Када год је понос уједно и инат, Босанац ће с њим или у лудило или у велику жртву. Кад су осетљиви, осетљиви су до недруствености, пасјалука, неактивности. А кад овлада њима жива идеја и покрет, обориће нешто велико или себе. Босанац често нема облика, али је увек кохерентан. Тако је мрачајски прото најкохерентнији тип Кочићев, без једне пукотине у концепцији; без једне пукотине у причи из које се слово једно не би могло искинути; без лека у трагедији која је више дубока него лепа. Не доживевши ниједну правду, прото достиже у врсти лудила фигуру краља и мартира.

Да бисмо од проте прешли на његову супротност, на Симеуна Ђака, можда је згодно послужити се оном познатом *monem est omen*. Тамни прото се зове мрачајски. А Симеун

је наређао себи име, доиме, званије и резиденцију у десетак речи, као десетак шарених пера у перјаници: Симеун Пејић, Рудар, ђак од манастира Гомјенице на Крајини љутој. Ваља одмах додати да је тај на своје звање манастирског ђака поносити Симеун већ сед и матор ђак, кога више од тридесет година не калуђере. Уосталом, њему, таквом каквом, то је баш и добродошло. Неко од оних крај котла запитаће једне вечери свога суседа: "Мореш ли икако знати што Симеуна не закалуђерише, кад друге, горе, и заигуманише, па и зајеромонашише". Вели сусед: "Ћуд је њему његова крива, ћуд! Он ће шјећети с тобом, разговараће се, братски ће се љубити и грлити, онда ће скочити и подвриснути: Стој! Буди мене миран! - па ће те на мртво име испребијати, ако је јачи. Крошто, зашто, то нека сами Бог зна... А право, по души кад будемо говорили, мекана је срца и податне руке... Нема вајде крити, воли, браћо, и да удари у страну, кад о себи говори, али његова лаж, његове 'оћу рећи, бешједе, нијесу никоме на штети". - Цео збор око котла додаје: "Какав је да је, наш је! Драг нам је!"

Симеун, као сви јунаци буфонског типа, и они из шаљивог епа и они из лакрдије - поремећено је биће; симбол хаотичности живота. Симеун је врста пропалице. Али то су пропалице које нису трагичне, јер живе у свету своје маште, а та машта је понекад толика у моћи и поетским одликама, да јој се завидети може. Симеун је пијаница, недоук, фантазија, врста глумца, али и патриот, усмен народни приповедач. Еглени крај казана открише њему и другима његов талент, и он отпоче оно у чем је оседео,

отпоче причати и глумити догађаје лепше и вероватније од оних што се стварно догађају. Архаична и звучна реч Симеунова, помало из приквених књига, помало из народних песама, помало у снажном сељачком жаргону, годи сваком живом. Симеун шири врсту усмене књижевности; тежаци се уче од њега причати. Симеун лаже, сељаци правилно разумеју ту врсту лажи, и, ако се нађе међу њима талент, допуњује Симеуна. Али у стварности сваки од њих чува образ и истину, јер слуте да и Симеун у некој својој стварности не лаже. На такав начин тежачи свет чудесно прима скривени смисао прича и шала Симеунових, у којима он, Симеун, има фигуру борца, зулумћара, осветника раје. Симеун објашњава својим слушаоцима: "Да није шале, еглена и ове благословене мученице, вјерујте ми, дјецо моја, да би пола свијета у нашем несрећном отечеству од горног јада и чемера полућело и с ума сишло". И заиста, људи слушају Симеунове лажи, иронично га прекидају у лажи, али скривеним очима гледају стварност, узбуђују се, заричу се над илузијама националним и босанским. Кочић каже о моменту надахнутости у Симеуну: "јер је био пао у онај непојмљиви, ватрени занос кад сви живци дрхћу и трепере у огњевитом одушевљењу, кад ријечи живо прште као варнице, а слике се нижу с неизмерном лакоћом, кад лаж постаје истина, у коју се тврдом, каменом вјером вјерује, и кад се обичан лажовчина претвара у чудновато, загонетно створење".

То су дивне и крупне речи, и после њих се зна ко је Симеун. Симеун је земља и крв, један од епских типова наше поезије. Он је потпуни тип шаљивог епа. То се још није довољно рекло, али то се дугује Кочићу. Кочић, писац

кратке приче, није бадава настављао причу о Симеуну пет пута, низао серију у повезаности, у поступности босанске историје и разноврсности локалног обележја. У првој причи приповеда Симеун о зулumu који је, бајаги, починио над Турцима у Бронзаном Мајдану. У другој причи приповеда Мићан котлар о истинитом зулumu Симеунову, вероватно заиста истинитом, јер је Симеун ту јуришао на босанског сељака Брадару да му узме ракију, које је у манастиру, а и посвуда, повестало било. У трећој опет Симеун описује свој мегдан, победу своју над Асан бегом Чеком, кога је, у машти својој, наравно, дотле мучио да узјахује и сјахује док Турчину срце није пукло. Четврти део чини кратак текст "књиге староставне", пророчних записа трезног и скривеног "загонетног" Симеуна. Пета прича, позната Ракијо мајко, садржи поход Симеунов у швапски табор, до капетана, кога Симеун не удостојава ни пушке ни ножа, него га ракијом савлада и измами му "пасош" да може поћи по народу православном у писанију. Око Симеуна су, као у сваком шаљивом епу, народ, попови, војници, а сцене су доследно буфонске: гозба, борба, подвале. Жена нема. Љубавне хронике, рекли смо, нису Кочића занимале. Сем тога, Симеун је био врста "чеда ду'овног".

Спољашња и унутрашња анализа Симеуна потврђује јунака националног шаљивог епа. Симеун потсећа неким цртама на Краљевића Марка, некима на Бакоњу Матавуљева. Као сваки јунак народног шаљивог епа, и Симеун има уз једну две јаке позитивне црте читав ред негативних. Тако мора бити, јер би са много доследном и истакнутом националном врлином шаљиви јунак прешао у трагичног хероја, и

постао смртан. А код свих народа су шаљиви епски јунаци они који су бесмртни. Краљевић Марко спава, и доћи ће опет. Тил, у фламанском шаљивом епу Тил Уленспигел, не-стаје незнано куда, али пошто је претходно оставио наро-ду у аманет: "да дух фламанског народа може спавати, али умрети, не". Приче о Симеуну ничим не нагињу свршетку. Симеун не болује, не спомиње никада старост и смрт, не-победан је.

У позитивним својим цртама Симеун је алегорија о машти народној у срцу народном и темпераменту народном. Његова фантазирања о јунаштву и господству просто налећу на њега, и он мора да прича и "удара у страну". Насупрот Давиду Штрпцу, који је пре свега бистра памет народна, Симеун живи као у електрицитету високог напона. Овакав је темпо његовог причања: "Удри он на ме, удри ја на ње-га. Удри он ка ме, удри ја ка њега! Удри, удри! Удри, удри! Удри, удри!" О језику Симеонову, о сугестивности његових приказа, било је већ помена. Чим заприповеда, погађа у способности слушаалаца за радост, за дивљење. Из-мучене и несрећне људе везује поново за живот. Исправља дејство мрачајског протје. Прото усамљује срца, Симеун зна чиме ће везати самоће људи једну за другу. Као сви даровити сељаци, остварује он велике солидарности; суге-рира људима шта хоће, и као у какву чаробну врећу трпа их све у неку визију или у велики смеј. Глумачки обдарен, он живи пред људима фрагменте из народног живота, преба-цује прошлост у садашњост, убеди људе у неку истинитост, испуни их страшћу која увек струји из убедљивих тренута-ка. Симеун је комбинација од усменог народног приповеда-

ча који измисли садржину, и декор, и глумца, који одмах костимира себе и игра своју измишљотину. Отуда је тешко узети цитат из његова текста. Кочић је оставио у Симеунову причању композицију живе речи без строгог реда, са надовезивањима, враћањима, киданим монологима у које упада народ.

У шаљивим причама о Симеуну, ваља признати, има доста понављања, и у сценама и у монологу. Има сирове буфонерије коју само дивни језик спасава. Онај други Симеун, Симеун "књиге староставне" наговештен је, и остао је неразвијен. Али тако мора бити, мање или више. Шаљива епска фигура је народ под маском, и перипетијама зато краја нема. Очигледно је ипак да је рад Кочићев о Симеуну остао фрагментаран, иако је Кочић успео да много метне у Симеуна. Да би се то видело, сравнићемо Симеуна, соколитеља босанске раје, са Тилом Уленспиглом из модерне поеме фламанског песника Де Костера, који је, Тил, био соколитељ фламанског народа за време шпанске окупације под Филипом II, у XVI веку. Међу ауторима као личностима, има сличности. И Кочић и Де Костер волели су своје земље и кроз традицију и кроз садашњост. Обојица су, постепено, од борбе за национално ослобођење прешли у борбу за економско и друштвено ослобођење (наравно, Де Костер, на западу, у корист радника, а Кочић, на Балкану, у корист тежака). Обојица су из свештеничке куће. Обојица су гађани, и пре времена, млади умрли. Ако се Кочић и де Костер узму као творци, велика је међу њима разлика. Де Костер је прерађивао легенду и историски материјал; Кочић писао живи живот свога времена. Де Костер је симболички прет-

стављао опасност од писања против окупатора. У предговору његова дела, буљина говори песнику: "... ударах по онима које сматраш целатима своје отаџбине. Ниси буљина, ниси мудар. Што не манеш да спавају у гробу тај цар и тај краљ (Карло V и Филип II). Што лајеш на толика величанства. Ко тражи батине, и скапаће од батина". Ночић не зна за мудрост. Он и његови јунаци лајали су на окупатора, и страдали од батине.

И Симеун и Тил су снаге разуздане; обојица некако парадно раскалашни; обојица са топлим срцем, и обојица с главом која се прави недотупавна; обојица вештаци једења и пијења, уметници речи и приче и авантура. Тилу су Шпанци убили оца и на муке стављали мајку; Симеун оптужује Аустрију за далеко већи преступ, и за духовни бол целог народа: "Аустрија је земљу отровала и берићет убила". Обојица су негде у себи свесни својих илузија, обојица су народа ради будале јунаштва. Али има између Тила и Симеуна и разлика. Симеун је Балканац, и поснији је од Тила у многим нагонима; он је горштак, он не мари за лични живот. Конститутивнији је од Тила, јер све што треба за причу, све је у њему самом. Тил има допуна. Тил, "дух фламанског народа"; и још, као за Дон Кихотом Санчо Пансо, иде за њим Ламе Гједзак, који је "трбух фламанског народа". Симеун нема ни Неле ни Гједзака, он је и дух и срце и трбух своје Крајине. Он је једна од оних и недоестојних и присно народних фигура које живе скривеним законима и вољама народа. Зато је "загонетка", зато је "какав такав, свима драг".

Са неколико великих фигура те врсте, са Протом,

Давидом, Мргудом, и Симеуном, Кочић, који није много написао, апсорбовао је у своје дело душу и нарав Босне. Уста лица стају, равноправно, тако да кажемо персонификовани манастир и казан, мећава у планини над Добрињским пољем, јунаштво бика Јаблана. Све то положено је у један језик који је сам собом лик и дух Босне. У те велике и тврде босанске фигуре иде и Кочић сам; иде и његова Отаџбина. Дирљива је и за босанску тврдину карактеристична она кратка белешка од два реда и од обичних слова, у Отаџбини, којом се јавља да директор листа иде у Београд на лечење, и којом се несрећни Кочић завеза откинуо од Босне, од политике, од уметности. Болесне свести је дочекао Видов-дан 1914-те, а под земљом је био 1918-те.